

KALİGRAFI ve LEKECİLİK: KALİGRAFİDE LEKECİ YORUMLAMALAR

Doç. Banu BULDUK TÜRKMEN*

ÖZET

Kaligrafi, doğası gereği deneysel malzemelerin kullanımına izin veren, sanat değeri yüksek bir yazı sanatıdır. Aynı zamanda yazının temel öğelerinden olan harflere, güzel biçimler vermek ve düzenlemektir. Kaligrafi, yazının sanatçının üslubuna bağlı olarak değişebilen ve dönüşebilen biçimsel yorumlanması olarak da tanımlanmaktadır. Bu araştırma makalesinde, Lekecilik akımının kaligrafi sanatı ile ilişkisi üzerinde durulmakta, lekesel tavrın gerek resim sanatında gerek kaligrafi sanatında kullanılmasının biçimsel yorumlaması değerlendirilmektedir. Okutma kaygısı olmaksızın kullanılan kaligrafinin, resim sanatından Lekecilik yaklaşımı ile benzerliği, bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Sanatçı duyarlılığı ve özgün yorumlama dili ile farklılaşan kaligrafide, farklı kültürlerden kaligrafi sanatçıları ve eserleri belirlenmiştir. Sanatçı değerlendirmelerinde izlenen yöntem, gözleme dayalı nitel araştırma yöntemi olup; kaligrafide deneysel malzeme kullanımının eserlere etkisi, biçimsel etkinin leke ile ilişkisi ve kaligrafi ile metin düzenlemelerinin yerine kaligrafi ile biçim düzenlemelerinin leke ağırlıklı kullanılmasının değerlendirilmesidir. Kaligrafide deneysel yorumlamalar ve deneysel çözümlerin incelenmesi ile hem kaligrafinin günümüzde farklılaşan kullanım alanlarına değinilmekte hem de kaligrafinin Lekecilik üslubuyla ilişkisi yorumlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kaligrafi, Lekecilik, Soyut kaligrafi, Soyut dışavurumculuk, Deneysel kaligrafi.

CALLIGRAPHY AND TACHISM: TACHISM INTERPRETATIONS IN CALLIGRAPHY

Assoc. Prof. Banu BULDUK TÜRKMEN*

ABSTRACT

Calligraphy is a writing art with high artistic value, which by its nature allows the use of experimental materials. At the same time, it can be described as giving beautiful shapes to letters, which are the basic elements of writing and arranging them. Another definition of calligraphy is the formal interpretation of writing, which can vary and change depending on the artist's style. In this research article, the relationship between the Tachism movement and the art of calligraphy is emphasized, and the formal interpretation of the application of the tachism attitude in both the art of painting and the art of calligraphy is evaluated. This study explores the similarities between the Tachism technique employed in painting and calligraphy, both characterized by a lack of concern for readability. Calligraphers from various cultures and their works have been identified in calligraphy, which is distinguished by the sensitivity of the artists and their creations. The method used to evaluate artists is a qualitative research technique based on observation; the effect of the use of experimental calligraphy materials on the works, the relationship between the stylistic effect and the stain, and the use of stain based style arrangements with calligraphy instead of text arrangements with calligraphy are evaluated. By examining experimental interpretations and experimental solutions in calligraphy, both the different usage areas of calligraphy today are touched upon and the relationship of calligraphy with the Tachism style are interpreted.

Keywords: Calligraphy, Tachism, Abstract calligraphy, Abstract expressionism, Experimental calligraphy.

Received Date: 20.10.2022

Accepted Date: 31.01.2023

Article Types: Research Article

*Hacettepe University Faculty of Fine Arts Department of Graphic Design Beytepe – Ankara, banubulduk@hacettepe.edu.tr,
ORCID: 0000-0001-7102-9300

1. GİRİŞ

Taşizm, tachisme Fransızca kökenli resim sanatında kullanılan lekecilik anlamına gelen bir terimdir. Kübizm akımının geometrik soyutlamacılığından ayrılan lirik soyutçuluk olarak kullanılan Taşizm'de (Antmen, 2010: 151), sanatta biçimden ziyade lekesel ve lirik soyut bir anlayış benimsemeleri, bu dönem sanatçıların ortak özelliği olmuştur. Kaligrafide ise biçim, harfi temsil etmektedir. Harfin doğru konstrüksiyonları ile yazıya güzel biçim verme, kaligrafinin belirgin özelliği olmuştur. Kaligrafide kullanılan geleneksel malzemelerin deneysel malzemelerle kullanımı sanatçıların teknik yorumlamalarını belirginleştirmektedir. Günümüzde geleneksel malzemelerle anlamlı metin okutma kaygısı olmaksızın eser üreten kaligrafi sanatçıların eserlerinin figürsüzlük ve biçimden ziyade eylem sanatı olan Lekecilik üslubu ile benzeşmesi dikkat çeker. Kaligrafide okutma kaygısı olmaksızın biçim kullanma eylemi, içeriği temsilen leke biçimi ile olgunlaşmaktadır. Bu araştırma makalesinde, kaligrafik biçim ve leke yorumlamaları Lekecilik (Taşizm) kavramı ile ilişkilendirilerek yorumlanmaktadır. Öncelikle Soyut Dışavurumculuk ve Lekecilik akımlarında kullanılan malzemeler ile kaligrafinin belirgin benzerliği örnekler üzerinde değerlendirilmekte, Taşizm'de kaligrafinin etkisi lekesel anlatım dili ile sınırlandırılarak detaylandırılmaktadır. Kaligrafide deneysel yorumlamalar bölümünde ise Lekecilik akımı ile bütüncül eserler üreten kaligrafi sanatçıların eserleri lekesel tavırları ön planda tutularak değerlendirilmektedir. Her iki alandan da seçilen eserlerin birbirlerini karşılaştırdıkları gözle görülmektedir. Öte yandan kaligrafide kullanılan farklı tekniklerin ve yöntemlerin de işlenmesi ile anlatımında mürekkebi yoğun kullanan sanatçılar seçilerek bölüm tamamlanmaktadır.

2. YÖNTEM

Bu araştırma makalesinde nitel araştırma yönteminden gözlem ve doküman analizi veri toplama yöntemlerinden hareketle; kaligrafi ve modern sanat akımlarından Lekecilik (Taşizm) etkileşimi üzerine örnekler kullanılmakta ve gözlemeleme tekniği olan betimleyici bir inceleme metodu ile eserler değerlendirilmektedir. Eserin kaligrafisi ve Lekecilik üslubu ile etkileşimi, inceleme yönteminin sınırlılığını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda Soyut Dışavurumculuk akımında öncü sanatçıların eserlerinden kaligrafisi ile ilişkilendirilebilen eserler ele alınmıştır. Kaligrafide lekeci yorumlamalar bölümünde ise kaligrafide Lekecilik etkisini deneyimleyen sanatçıların eserleri betimlenmekte ve leke ile kaligrafi ilişkisi ele alınmaktadır. Bir diğer yandan da kaligrafi sanatından deneysel yeni teknikler ve uygulamalar değerlendirilmekte, yer verilen örnekler Lekecilik üslubuyla ilişkili olarak işlenmektedir. Sanatçı değerlendirmelerinde gözleme dayalı nitel araştırma yöntemi izlenmekte, kaligrafide deneysel malzeme kullanımının eserlere etkisi incelenmekte, kaligrafi ile biçim düzenlemelerinin leke ağırlıklı kullanılması sanatçı eserlerinin belirlenmesinde belirleyici olmaktadır.

3. SOYUT DIŞAVURUMCULUK ÜZERİNE LEKECİLİKTE KALİGRAFI ETKİSİ

Resim sanatına getirdiği yeni üslupla Fransa'da temsilcileri Vasarely, Dewasne, Dyrolle ve Mortensen olan Konstrüktivizme bir tepki olarak Lekecilik (Taşizm) anlayışı ortaya çıkmıştır. Sanat eleştirmeni Seuphor tarafından "Tachisme" olarak adlandırılan bu üslubun gelişmesi ile lekeci anlayış ilk olarak Mark Tobey ile görülmüştür (Turani, 2000: 625). Tobey, 1890 yılı doğumlu Amerikalı bir ressamdır. Asya kaligrafisinden etkilendiği hem fikir hem de biçim yönünden resmin akışını destekleyen

Görsel 1. (a) Mark Tobey, 1957, *Uzay Ritüeli No. 1 / Space Ritual No. 1*. Kâğıt üzerine sumi mürekkebi, 74,3 x 95,1 cm. Artsy (solda), (b) Mark Tobey, 1957, *İsimsiz / Untitled*. Kâğıt üzerine mürekkep, 33,7 x 24,4 cm. The Met Museum (ortada), (c) Mark Tobey, 1957, *Sumi / Sumi*. Kâğıt üzerine Çini mürekkebi, 22,44 x 17,32.

yoğun kompozisyonları ile Tobey, Avrupa geleneklerinden de ayrılmaktadır. Tobey'in raslantısal fırça darbeleri ve kaligrafik vuruşları ile Lekecilik akımının temsiliyeti hissedilir. Tobey'in 1922 yılında Doğu Asyalı bir koloni ile karşılaşması ve Reng Kwei isimli Çinli bir sanatçı ile tanışması, Doğu Asya fırça kullanma tekniğini öğrenmesine sebep olmuştur. Eserlerinde sert fırça vuruşları tasarlanmış yoğun anlatımlı kompozisyonlarında kaligrafik izlenimler hissedilmektedir (Görsel 1). Tobey, Uzakdoğu düşüncesi ve yazısından esinlenerek soyut ve şiirsel resimler yapmış, fırçası ile yazı türü çizgiler oluşturmuş ve beyaz yüzeylere siyah boyalar ya da siyah yüzeylere beyaz boyalar akıtarak figüratif resim anlayışından ayrılmıştır (Yılmaz, 2006: 160). Hem perspektif hem de üç boyutlu gerçekliği reddetmiş, Batı kaligrafisinin klasik biçim, işlevsel olma ve okunabilirlik gibi en temel kavramlarına meydan okumuştur (Gaur, 1994: 216).

1940'ların son yıllarında ortaya çıkan Soyut Dışavurumculuk (Ekspresyonizm), "...Kandinsky'nin Ekspresyonist soyut çalışmalarından, Mondrian'ın biçimsel soyutlamalarından, Matisse'in öncülük ettiği renk kullanımından ve Sürrealistler tarafından ileri sürülen psikolojik otomatizmden"

etkilenen ve eleştirmenler tarafından çeşitli kişisel üslubu kapsayan bir terim olarak ortaya çıkmıştır (Hollingsworth, 2009: 471). Farklı yaratıcı yorumlamaların kullanıldığı bu üslup ile sanatçı artık zihinsel bir imgeyi olduğu gibi resmetmemekte, resim yapma ve üretme eylemi sanatın öznesi haline gelmektedir.

Amerikan Soyut Dışavurumculuğuyla ilgili olarak Amerikalı eleştirmen Harold Rosenberg, "artık tuvalde gördüğümüz bir resim değil, bir olaydır" yorumu ile dışavurumcu soyut resimlerin özgürlük eylemini ifade ettiğini vurgulamıştır (Antmen, 2010: 144). Gombrich'e göre (2004: 602) "...herhangi başka amaç gözetmeden sadece boyayı kullanım şekline odaklanmak" ve "fırçanın bıraktığı iz ya da lekeyi öne çıkararak" Lekecilik (Taşizm) anlayışının önde gelen isimlerinden Jackson Pollock, geliştirdiği yeni tekniği ile soyut çalışmalar üretmektedir.

Jackson Pollock, 1912 yılı doğumlu, soyut dışavurumcu akımının önemli bir figürü olarak bilinen ve yoğun lekeci anlatımlı eserler üreten Amerikalı bir diğer ressamdır. Büyük boyutlu resimlerinde boya akan fırçası ile tuval üzerine sıçratma etkileri 1940 yılından sonra yaptığı soyut eserlerinde görülür. Pollock, resim yaparken bedenini yaratıcılığın akışına bırakmakta, geleneksel fırça ve palet malzemelerini terk

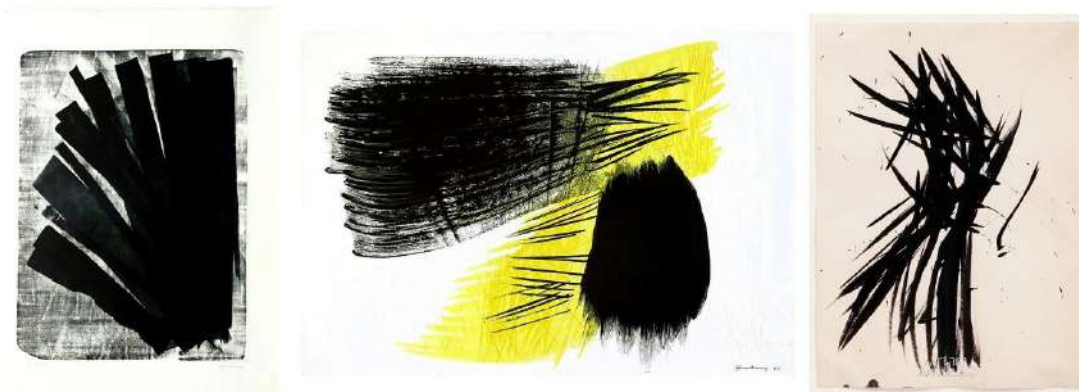
Görsel 2. (a) Jackson Pollock, 1950, *İsimsiz / Untitled*. Kâğıt üzerine mürekkep, 44,5 x 56,6 cm. MoMA (solda), (b) Jackson Pollock, 1951, *İsimsiz / Untitled*. Dut kağıdına siyah ve sepya mürekkep, 63,5 x 98,4 cm. Artsy (ortada), (c) Jackson Pollock, *Atölyesinde Çalışırken*. Indigo Dergisi (sağda).

ederek tuval yüzeyi üzerinde sıçratma, damlatma etkileri ve eylemleri gerçekleştirmektedir (Hollingsworth, 2009: 472). Görsel 2'de yer alan eserlerinde olduğu gibi Pollock, sıçrama etkisiyle lekesele tavrını deneysel malzemelerle geliştirmekte, modern sanatçıların yeni teknikler ile dönemin üslubunu şekillendirmede etken olduklarından söz etmektedir. Eserlerinde, sanatçısının anlatım yeteneğinin ön planda tutulduğu soyut dışavurumculuk ile figürsüz ve dış gerçekten bağımsız bir anlatım tercih edilmektedir.

Almanya'nın Leipzig kentinde doğan Hans Hartung, soyut üslubuyla tanınan Alman-Fransız bir ressamdır. Hartung'un eserlerinde Arap kaligrafisini yansıtan etkiler görülmektedir. Hartung'un kendine özgü çizgisi, ifade biçimi,

malzeme kullanımı ve teknik denemeleri -kazıma ve silme, karalama ve tarama- resimlerinde biçimsel sınırlamalardan uzak bir yorumlama olarak değerlendirilmektedir. Görsel 3'te yer alan eserlerinde Hans Hartung'un, kâğıt üzerinde mürekkep ile yaptığı kompozisyonlarında siyah ağırlıklı bir düzenleme yaptığı görülmektedir. Eserlerinde grafik anlatımını, resimsel bir ifade ile soyutlaştırmaktadır. Hartung'un, tek renkli çalışmaları, ritmik fırça hareketleri, bilek kıvraklığı ile bütünleştirilen etkin lekesele uzantıları hem kişisel tarzını belirlemekte hem de kaligrafide kullanılan bedensel hareketin kâğıda yansımaları ile benzerlik taşımaktadır.

Soyut Dışavurumculuk akımının sanatçılarından Amerikalı ressam Franz Kline, 1940 ve 1950'lerde eserlerinde farklı bir duygu barındıran ve

Görsel 3. (a) Hans Hartung, 1973, *L-58-1973*. Litografi Baskı, 32,5 x 22,5 cm. Sangallo Fine Art (solda), (b) Hans Hartung, 1961, *İsimsiz / Untitled*. Gravür Baskı, 32,5 x 22,5 cm. Mchampetier (ortada) (c) Hans Hartung, 1956, *İsimsiz / Untitled*. Kâğıt üzerine mürekkep, 38 x 28 cm. Artam (sağda).

Görsel 4. (a) Franz Kline, 1950, *Şef / Chief*. Tuval üzerine Yağlıboya, 148,3 x 186, 7 cm, Artwizard (solda), (b) Franz Kline, 1956, *Mahoning*. Artwizard (ortada), (c) Franz Kline, 1950s, *Franz Kline ve Eseri*, Arte Moderna. (sağda).

üslubunu ortaya koyan fırça darbelerindeki basitleştirilmiş anlatım gücü ile kişisel çizim tarzını belirginleştirmiştir. Eserleri, Uzakdoğu kaligrafisinden esinlendiği izleri taşımaktadır (Görsel 4). Yoğun lekeci anlatımı ile resimlerinde ruhsal etki boyutu hissedilmektedir. Yazı, “biçim olarak anlamın yanı sıra tarifsiz bir ruhu da bünyesinde barındırır, duyguyu somutlaştırır” (Uçar, 2022: 8). Öyle ki Kline’nın eserlerindeki anlamın temsilleri, öznenin aidiyetine değil, anlamına gönderme yapmaktadır. Devasa büyüklükteki yüzey ve tuvallerdeki kararlı fırça vuruşları, siyah üzerinde yoğunlaştığı kadar beyaz boşlukları da tasarlayıp boyamasıyla, beyazın da siyah kadar önemli olduğuna işaret etmesiyle anlaşılmaktadır.

Değerlendirilen eserlerden de yola çıkılarak, dönemine ait birçok sanatçının kişisel üslubunu geliştiren, yoğun lekeci anlayışı benimsediği görülürken, duygusal aktarımı yüzey üzerinde siyah leke ile sağlamaktadır. Kaligrafi sanatı ile uyumu bu noktada örtüşmekte, lekesel bir anlatım yöntemi tercih edilmektedir.

4. KALİGRAFİDE LEKECİ YORUMLAMALAR

Kaligrafiyi tüm sanat ve el sanatları arasında en kolay erişilebilen bir sanat olarak tanımlayan Patricia Lovett, başlamak için çok az temel ögeye ihtiyaç olduğunu ifade eder. Yazacak bir şey ve üzerine yazacak bir şey (Brown ve Lovett, 2015: 7).

Çok az öge ile temsili çok anlamlı birçok uygulama yapılabilmesi, kaligrafinin sanatsal yönden sınırlandırılmaksızın icra edilebilmesini olanaklı kılar.

Kaligrafide çağdaş yorumlamalar, olabildiğince sanatsal yorumlamalar temelinde ele alınabilir. Kaligrafi sanatçıları, geleneksel yazı malzemelerini ve kullanılan görsel öğeleri, dönüştürmek, deneysel etkiler oluşturmak adına farklı malzemelerle yeni biçimler oluşturmada cesur olmuşlardır. Yazının bir sanat nesnesi olması, William Morris’in harflerin şekillerini boyayan ve onları bir lonca ile yapabilen sanatçı olarak, el yapımı eserlerinde sanat-ve-zanaat canlandırmasına ivme kazandırması ile başlamıştır. Harf biçimlerinin hem sanat hem de günlük kullanıma yönelik modern harflerin tasarlanabiliyor olması, bir dizi harf tasarımının üretilmesine ve yeni metotların geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. Tasarımlarda yazı ögesinin dikkat çekiciliğinin arttığı dönem sonrası, faydalı güzellik ideali ile kaligrafi, grafik tasarım eğitimi için iyi bir temel oluşturmuş olsa da kendi başına bir sanat olması, Edward Johnston ve Avrupalı meslektaşlarının çalışmaları ile açığa çıkmıştır (Jackson, 1981: 156, 157). Johnston, tarihi el yazmalarındaki harf biçimlerini inceleyip yeniden üretebilmeleri için analiz yöntemi de geliştirmiştir. Geliştirdiği yazma yöntemi ile (kalem ucu açısı, harf yüksekliği, harflerin eğilimi ve yazılma hızı vb.) kusursuz elde etme becerisi sağlanmıştır (Lovett, 2020: 53).

Öte yandan 19. yüzyılda, Japonya ve Uzak Doğu ülkelerinde bugün olduğu gibi kaligrafi el sanatından öte güzel bir sanat olarak görülmektedir. Kaligrafi, artık kelimelerle resim yapan, güzel yazma becerisine sahip kişilerce ele alınan, sanatçısının iç dünyasından da izler taşıyan ve ruhsal duyarlılıkla icra edilen bir sanat olarak işlenmektedir. Amerikalı kaligrafi sanatçısı Brody Neuenschwander, kaligrafiyi ve yazmayı evrensel bir eylem olarak tanımlanmakta, dünya kültürlerinin de tarih boyunca kendine özgü yollarla kaligrafiyi uyguladıklarını ifade etmektedir (Neuenschwander, 2020: 16). Etkisel özgünlük bu bağlamda farklı yorumlamalarla işlenmektedir.

Kaligrafi sanatında, soyut anlamlı etki yaratmak için soyut kaligrafi, okuyucunun yorumuna bırakılan anlamı olmayan ve okunamayan yazı ile asemik kaligrafi, grafik ile kaligrafi sanatının iş birliği ile geliştirilen kaligrafite ve ifadeci kaligrafi gibi lekesel etkisi ile duyguya yoğunlaşan yorumlamalar yapılmaktadır. Soyut kaligrafi ile soyut resim sanatçılarının boya ve fırça kullanma teknikleri benzerlik taşımakta, Franz Kline'nin Doğu Asya kaligrafisi ile özdeşleştirdiği soyut resimleri, söz konusu iki sanat dalı ile etkileşime örnek verilebilmektedir. Soyut kaligrafi ile dışavurumculuğunun etkileşiminin değerlendirilmesinde, duyguların dışavurumunun bedensel ifadesi, soyut dışavurumculuğun temelini niteler. Kaligrafi sanatındaki yenilenme 20. yüzyıl ortası ile bir dönüm noktası olmuştur. Arap alfabesi kullanan İslam kaligrafistleri hem geleneksel hem de yaratıcı bir şekilde kendilerini ifade etmekte cesur davranmış, birçok sanatçı da kendi çalışmalarında Doğu kaligrafi tekniklerini kullanmaya başlamıştır (Gaur, 1994: 216). Öte yandan kaligrafinin anlamsal dönüşümde kelimelerle oluşturulan kaligrafik resimler olan kaligramlar, duyguların görsel ifadesi ile kaligrafi arasında bir bağ kurmuştur. Doğu kültüründeki hat sanatçıının soyut sanata yönelik eserler üretmeye başlaması, Batılı kaligrafistlerin harf

biçimleri, renkler, malzemeler ve çeşitli yazma gereçleri ile deneysel ağırlıklı görsel imgeler yaratmalarına etki etmiştir. Böylelikle geleneksel yazının sınırlarını kıran Soyut Dışavurumcu kaligrafinin etkileri uyanma sağlamıştır. Kaligrafi, artık görsel olarak da iletişim kuran bir konuma gelmektedir. Bu bölümde eserlerinde lekesel ağırlıklı bir üslup geliştiren ve ifadeci yaklaşım ile kaligrafi ağırlıklı eserler üreten sanatçılar ele alınmaktadır. Geliştirdikleri özgün sanat dili ile eserlerinde kullandıkları güncel teknolojiler detaylandırılmaktadır.

1969 İran Tahran doğumlu Korosh Ghazimorad, hem kaligrafi sanatçısı hem de grafik tasarımcı olarak çalışmaktadır. Harfleri lekesel bir üslupla bir biçime dönüştürme yaklaşımı, sanatçının kişisel sanat tarzını oluşturmaktadır. Ghazimorad, ahşap ve kâğıt endüstrisi eğitimi almış, İranlı Hattatlar Derneği mezunudur. Sanatçı, 2015 yılında, Sarir adında yeni bir hat sanatı üslubu geliştirmiştir. Sanat üretim sürecinde kullandığı boya ve çizim malzemelerini, kişiselleştirerek farklı teknik ve yorumlama ile deneyimlemekte, geliştirdiği hat sanatı üslubunu öğrencileri ile paylaşmaktadır. Dikkat çekici ve lekeci yorumu, kendine özgü sanat tarzını biçimlendirmiştir. Leke ile gerek harf yorumlaması gerek biçim bulma kaygısı, sanatçının eserlerinde görülmektedir (Görsel 5). İfadeci bir yaklaşım ile eserin izleyici üzerindeki etkisini arttırmaktadır. Belçika doğumlu kaligrafi sanatçısı Yves Leterme, kaligrafide, içerik ve biçimsel yönden kelimelerle uğraşarak iletilmek istenen mesajın sanatçının aklı ve kalbinden gelmesi sebebiyle özneliği yönünden benzersiz olduğunu ifade etmektedir (2022: 10). Bu sebeple özgün bir dil geliştiren kaligrafi sanatçıının eserlerinin biçimsel farklılığının tekrarlanamayacak nitelikte olduğu söylenebilir.

Kaligrafi ile grafiti sanatını eserlerinde birleştirerek özgün bir dil geliştiren bir diğer sanatçı 1979 yılı Amsterdam doğumlu Niels Shoe Meulman'dır. Meulman, Soyut Dışavurumculuğun öncü sanatçılarından

Görsel 5. (a) Korosh Ghazimorad, 2018, Patoglif Koleksiyonları / Pathoglyphics Collections, Karton Üzerine Akrilik, 70x100 (solda), (b) Korosh Ghazimorad, 2019, Beyaz Üzerine Beyaz Seri / White on White Series, Kanvas Üzerine Karışık Teknik, 70x100 (ortada), (c) Korosh Ghazimorad, 2020, Kökler ve Ağaçlar Koleksiyonu / Roots and Trees Collections, Karton Üzerine Akrilik, 20x29,5 (sağda).

etkilenecek grafiti öncülüğü ile tanınmış bir kaligrafi yorumcusudur. Geliştirdiği dinamik vuruşları ile karakteristik bir stil geliştirmiş, sıçratmalı boya kullanımı ile kompozisyonlarının lekesele etkisini özgünleştirmiştir (Görsel 6). Eserlerinin etkisi yazının resimsel biçimlenmesi ile gelişmektedir. Meulman, metinsel iletişimi görsel yolla ifade eden yöntemi benimsemiştir. Lekeci tavrı ile kompozisyonlarında etkiyi arttırmaktadır.

Taşizm ile süregelen lekeci yaklaşım, modern sanat akımlarında yazı ögesinin kullanımında farklı uygulamaları geliştirmiştir. İşlevi ön planda olmayan yazı kullanımı ile kompozisyonlarında deneysel düzenlemeler elde edilmiştir. Lekeci tavrı ile Taşizm döneminde ön çıkan birçok

sanatçı vardır. Bunlardan biri, Henri Michaux'tur. Kendine özgü bir dil geliştirerek 1940'larda ve 1950'lerde Taşizm hareketiyle öne çıkan görsel yorum gücü yüksek bir sanatçı olmuştur. 1899 yılı Belçika doğumlu Fransız bir şair, yazar ve ressamdır. Eserleri, çoğunlukla asemik kaligrafi ile ilişkilendirilebilen dikkat çekici vuruşları içermekte, kompozisyonlarında lekenin dinamizminin elde edildiği soyut dışavurumcu etkiler görülmektedir; yazıya benzeyen formlar kullanmakta, mürekkep lekeleri ile harf biçimlerini andıran kompozisyon dengeleri kurmaktadır (Görsel 7).

Michaux eserlerinde, yazıya benzeyen siyah lekelerde beyaz boşluklar elde etmektedir. Kağıt üzerindeki mürekkep lekelerinde, belirli bir

Görsel 6. (a) Niels Shoe Meulman, Anniversary Piece, Single Stroke, Kâğıt Üzerine Mürekkep (solda), (b) Niels Shoe Meulman, The Moment, Kâğıt Üzerine Karışık Teknik, 125x125x3 cm (ortada), (c) Niels Shoe Meulman, Ununsigned, 2019, Kâğıt Üzerine Mürekkep, 50x70 cm (sağda).

Görsel 7. (a) Henri Michaux, *Sans Titre*, 1960, Kâğıt Üzerine Hint Mürekkebi, 75x108 cm (solda), (b) Henri Michaux, *Sans Titre*, 1952, Kâğıt Üzerine Hint Mürekkebi (ortada), (c) Henri Michaux, *Sans Titre*, 1960, Kâğıt Üzerine Guaj Boya, 74x55 cm (sağda).

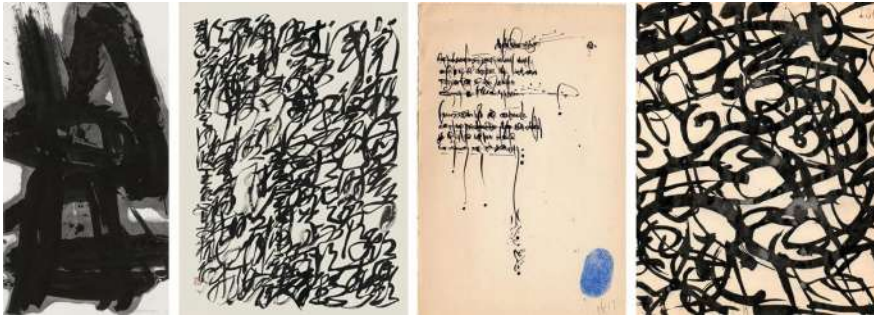
kompozisyon anlayışıyla sınırlandırılmaksızın tekrar eden lekeler ve biçimlerde, kaligrafinin etkisi gözle görülür niteliktedir.

Eserlerinde Taşizm etkisi hissedilen ve özellikle soyut dışavurumcu akımının öncüsü Franz Kline'in (Görsel 4) eserleriyle kompozisyon ağırlığı noktasında benzeşim gösteren sanatçı Wang Dongling, Çin kaligrafisinde modernist bir kaligrafi sanatçısıdır. Deneysel mürekkep lekeleri, bedensel hareketlerinin yüzey üzerinde bıraktığı izlerden oluşmaktadır. Eserleri ile fiziksel etkileşimi, sanatçının vurgusu yüksek kompozisyonlarına yansımaktadır. Güçlü mürekkep darbeleri ve fırça hareketleri ve sıçratmalar, resimlerinde boşluk kavramını da belirginleştirir (Görsel 8, (a)). Sanat ve beden etkileşimi, Dongling'in sanat üretme yöntemini belirler. Yazma eylemi esnasında beden ile sanat eserinin arasındaki ilişkiden esinlenerek eser üretmektedir. Birçok çalışmasını halka açık sanat performansı ile gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda sanat pratiği fırça, beden ve mürekkep koordinasyonlu deneysel yorumlamalara açıktır. Fiziksel hareketlerinin eserlerinin üretmede

etkenliği, özgün tarzını belirginleştirmektedir (Görsel 8, (b)).

1970'li yıllardan bu yana asemik kaligrafi üzerine çalışmalar yapan Cecil Touchon, eserlerinde sessizlik ve okunaksızlık temalarından hareketle bir süreç deneyimlemiştir. Yazmak yerine, temsili harf ve örüntülerle yazı ögesinden faydalanmaktadır (Görsel 8, (c)). Touchon asemik eserleri ile kelimelerin ötesinde bir anlatıma yönelmekte, sezgisel bir farkındalık hissi üzerinde durmaktadır. Tipografik soyutlamaları da bulunan sanatçı, eserlerinde zamansızlık duygusu yaratmakta, asemik yazı ile yeniden yapılandırma biçimini benimsemektedir. Touchon, harfleri anlam taşıyıcı yükleri olmayan öğeler olarak kullanmakta, yaptığı soyutlamalarında tipografik izler bulunmaktadır (Görsel 8, (d)).

Yazıyı kültürel söylemlerin birleştiği bir yorumlama biçimi olarak kullanan Meksikalı sanatçı Said Dokins, mekanlara özgü tasarladığı grafiti performanslarıyla kaligrafiyi birleştirmiştir. Çalışmalarında grafiti, geleneksel yöntemler

Görsel 8. (a) Wang Dongling, *Without Form*, 2013, Xuan Kâğıt Üzerine Mürekkep, Asemik Kaligrafi (solda). (b) Wang Dongling, *The Modest Garden Cannot Expect Clouds and Rain*, Suluboya Kâğıdı Üzerine Mürekkep, 76,5x57 cm (ortada solda), (c) Cecil Touchon, *Asemik Kaligrafi*, Kâğıt Üzerine Mürekkep (ortada sağda), (d) Cecil Touchon, *Asemik Kaligrafi*, Kâğıt Üzerine Mürekkep (sağda).

Görsel 9. (a) Said Dokins & Monkey Bird. *The Secrets of Mind*, 2016, Duvar Üzerine Kaligrafiti, Fransa (solda), (b) Said Dokins, Duvar Üzerine Kaligrafiti uygularken (ortada, solda), (c) eL Seed, Kaligrafiti, Duvar Üzerine Kaligrafiti, Dubai (ortada, sağda), (d) eL Seed, Kaligrafiti, Duvar Üzerine Kaligrafiti uygularken (sağda).

ve yeni teknolojilerin birleştiği lekesel kaligrafi sanatı hissedilir. Duvar resimleri ve enstalasyonlarında mekâna özgü metinsel içeriğin kullanıldığı kaligrafiler vardır. Batı kaligrafisi eğitiminin yanı sıra Japon kaligrafisi konusunda da çalışmalar yapmakta, eserleri ulusal ve uluslararası birçok kentin duvarlarında yer almaktadır (Görsel 9, (a)). Sokak Sanatı ve kaligrafi arasındaki kesişme, eserlerinin ortak özelliklerindedir; lekesel boşluk ve doluluk ilişkisi, harf formlarının temelinde şekillense de lekesel ağırlıkları belirgindir. Bu nedenle çalışmalarında lekesel üslup, harfin ötesine geçen biçimlerin vurgusu ile hissedilir.

Dokins gibi grafiti sanatını kaligrafi ile yorumlayan ve uygulayan bir diğer sanatçı Fransız-Tunuslu hat sanatçısı eL Seed'dir. eL Seed, çalışmalarında esin kaynağı Arap kaligrafisi olan çağdaş, stilize bir tarz geliştirmiştir. Eserleri ile dünyada farklı kültürlerdeki insanlar arasında bir bağ kurmayı hedeflemekte, birçok yazar, şair ve filozofun dili ile kitlesel mesajlar iletmektedir (Görsel 9, (c)). eL Seed, adeta şehir kimliğine müdahale eden mekânsal performanslar gerçekleştirmekte, yapıya özgü kaligrafiti uygulamaları ile kamuya ait alanları özgünleştirmektedir. Arap harflerinin kıvrak hareketli uzantıları ile kendine özgü geliştirdiği biçimsel tavır, siyah ağırlıklı lekesel en kalınlıklarıyla biçimlenmektedir.

Aynı zamanda sınırlı sayıdaki renk paletiyle lekesel tavrını olgunlaştırmaktadır. eL Seed, eserlerinin özünün mesaj yazmak olduğunu, konuşma dili Arapça olan insanların bile çalışmalarını deşifre edebilmede olabildiğince odaklanmaları gerektiğini ifade etmektedir. Yazılan parçayı hissetmek için anlamın bilinmesine gerek olmadığını, Arap yazısının insanların gözüne ulaşmadan önce ruhuna ulaşmasını savunur (<http1>).

Leke ile yazıyı bütünleştirip, kaligrafiyi anlamından uzaklaştırma yöntemini geliştiren bir diğer sanatçı olan Kerri Pullo, asemik yazar, görsel şair ve psikologdur. Eserlerinde, asemik yazıda anlamsız yazılı sanat formlarında yaratma ve algılamının psikolojik boyutunu işlemektedir (Görsel 10). Kerri Pullo'nun minimal düzeyde asemik çalışmaları da mevcuttur. Sanatçı, kaligrafik lekeleri kâğıda aktarırken, okutma kaygısı taşımaz, rastlantısal bir düzenleme ile kaligrafi etkisini hissettirir. Sanatçının kompozisyonlarındaki lekeci yaklaşımı, yazı ögesinin harfe benzemeksizin kompozisyonlarda tasarıma etki eden bir öge olarak kullanılmasıyla sağlanmaktadır.

Soyut Kaligrafi sanatçısı ve heykeltıraş olan Brenha Heim, sanatını icra etmenin kişinin kendini en iyi ifade edebileceği yol olduğuna inanır. Heim, sanatı her türlü alana entegre etme fikri ile çalışmalar yapar. Eserlerinde,

Görsel 10. (a) Kerri Pullo, *Fin, Asemik Yazı* (solda), (b) Kerri Pullo, *Tags, Asemik Yazı* (ortada), (c) Kerri Pullo, *Asemik Yazı* (sağda).

görsel öykü anlatıcı olarak vurgu hakimdir ve anlatım net ama bir o kadar da belirsizdir (Görsel 11). Lekeseli yönden güçlü belirsiz biçim yaklaşımı ile kaligrafinin siyah beyaz ağırlıklı harf oluşturma kaygısı vardır. Aynı zamanda lekese anlatım gücü belirgindir ve bedensel hareketin, ruhsal doyumun etkileşimi ile duygu aktarımı hissedilir. Özgür devasa fırça darbelerinin, sanatta kendiliğinden kavramı üzerine yoğunlaşmıştır. Heim'in lekese formlarındaki biçimsel uzanımları, duyguların soyut dışavurumu olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda kullandığı Sumi mürekkebi ve kendine özgü geliştirdiği boyama gereçleri ile tarzını özgünleştirmiştir. Heim'in boya vuruşlarıyla içsel duyguların anlatımını soyutlaştırması, eserlerinin Lekecilik resim anlayışı ile yakınlaştırmaktadır.

Sanat eserlerini üretirken Taşızım (Lekecilik) akımının kendisine özgürlük kattığını ifade eden değerli ressam, güzel yazı sanatçısı ve gazeteci Etem Çalışkan da kaligrafide lekeci yaklaşımıyla eser üreten bir diğer sanatçıdır. Tarsus doğumlu sanatçı, üretken ve yaratıcı kişiliği ile birçok resim yapmakta ve yazı ögesini tasarımlarının önemli bir parçası olarak işlemektedir. Çalışkan'ın resim ve yazı ağırlıklı eser yelpazesinde, Atatürk portre ressamlığı, Atatürk'ün stilize ettiği imzası, el yazması Kur'an-ı Kerim ve el yazması Atatürk'ün Nutku önemli değer olarak bulunmaktadır. Sanatçının eserleri lekeci anlayış ile değerlendirildiğinde, sanatçı resimlerinde yazıdan ilham almakta ve yazı ile resimlerinin yakınlığını yazıyı sanat olarak kullandığını ifade ederek anlatmaktadır. Çalışkan'ın resimlerinin

Görsel 11. (a) Brenha Heim, *Chop Wood Carry Water, 56x63 cm, Soyut Kaligrafi, Ham Tuval Üzerine Mürekkep ve Akrilik* (solda), (b) Brenha Heim, *Zen Like Water, 51x71 cm, Soyut Kaligrafi, Tuval Üzerine Sumi Mürekkebi ve Akrilik, ctcalligraphy.art* (ortada), (c) Brenha Heim, *Haiku Practice, 8x11 cm, Soyut Kaligrafi, Suluboya Kâğıdı Üzerine Üzerine Sumi* (sağda).

Görsel 12. (a) Etem Çalışkan, Hurdacı, 50x70 cm, Soyut Kaligrafi, Kâğıt Üzerine Akrilik (solda), (b) Etem Çalışkan, Mai Ses, 50x70 cm, Soyut Kaligrafi, Tuval Üzerine Akrilik (ortada), (c) Etem Çalışkan, AAA, 60x60 cm, Soyut Kaligrafi, Tuval Üzerine Akrilik (sağda, üst sıra). (d) Etem Çalışkan, Van Gogh 66x88 cm, Soyut Kaligrafi, Tuval Üzerine Akrilik (solda), (e) Etem Çalışkan, Dokunmalar, 50x70 cm, Soyut Kaligrafi, Kâğıt Üzerine Akrilik (ortada), (f) Etem Çalışkan, Kültür, 70x100 cm, Soyut Kaligrafi, Tuval Üzerine Akrilik (sağda, alt sıra).

başlangıcı yazıdır ve her bir resmini yine yazı olarak niteler. Kurallar içerisinde kuralsızlığı, özgürce kullandığı deneysel boyası ve fırça vuruşları ile yansıtır (Görsel 12 (a, b, d)). Leke ağırlıklı eserlerinde, yer yer okunur metinler yer almakta, metinlerin yan yana gelerek oluşturduğu lekese örüntüler ile kaligrafi ağırlıklı resimsel üslubu ayırt edici olmaktadır (Görsel 12 (b ve f)). Çalışkan'a göre sanatçı düşüncelerinde de çalışmalarında da özgür olabilmelidir. Özgürlüğü sanatçıya verenin yine sanat olduğunu savunan Çalışkan, eserlerinde kullandığı renklerden, lekese biçimlere ve metinsel öğelere değin sınırsız bir görsel betimleyicisi ve yaşayan değerli bir sanatçıdır. Sanatçı, kaligrafi alanında 2021 yılı Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Büyük ödülünü almıştır.

Çalışmalarında, deneysel bir yaklaşımla geleneksel boya ve kaligrafi malzemelerini iki boyutlu yüzey üzerinde buluşturan bir diğer sanatçı ise Mehtap Uygungöz'dür. Akademisyen, sanatçı ve tasarımcı yönü ile eserlerini izleyiciler

ile buluşturan Uygungöz, kaligrafik resim ile özgünleştirdiği leke ağırlıklı resimsel üslubunu etkili bir şekilde çalışmalarında işlemektedir. Uygungöz, eserlerinde yazıdan hareketle asemik kompozisyonlar oluşturmakta, okutma kaygısı olmaksızın şiirsel bir dille duygusal etkiler yaratmaktadır (Görsel 13). Eserlerinde, tasarımın el verdiği belirli yerlerde kimi zaman raslantısal lekeler, kimi zaman ise kendine özgü geliştirdiği transfer baskı aracılığı ile eklediği okunur metinlere rastlanmaktadır. Çalışmalarında tasarlanmış alanları lekese vurgular ile betimlemekte ve görsel öge olarak kullandığı lekese formları dikkat çekici niteliktedir. Fırça ve kesik uçlu kalem kullanma yetkinliği, eserlerinde ritmik sıçrayış ile ruh bulurken, etkili resimsel kompozisyonları ve lekeci yaklaşımı ile izleyicileri deneysel ağırlıklı içsel bir yolculuğa davet etmektedir. Sanatçının kullandığı renk ögesinin tasarımlarındaki cesur aktarımı, sanatçının tarzını da ayırt edici kılmaktadır (Görsel 13(a)).

Görsel 14. (a) Man Ray, Space Writing, Işık Kaligrafisi (solda), (b) Julien Breton, Arapça Işık Kaligrafi Performansı, Işıkla Boyama (ortada), (c) Karim Jabbari, Işıkla Kaligrafi Performansı, Işıkla Boyama (sağda).

Sanatçı aynı zamanda Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Sanatlar Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmakta ve eser üretmeye devam etmektedir.

Kaligrafide yeni teknolojik gelişmelerin uygulandığı çalışmalardan biri de ışık kaligrafisidir. 1890 yılı doğumlu Amerikalı görsel sanatçı ise Man Ray, modern sanat ve fotoğrafta geliştirdiği yeni teknikler ile kaligrafide ışık ögesini etkinleştirmiştir. Işıkla boyama olarak adlandırılan ışık kaligrafisinde, fotoğraf üzerinde ışık kalem ile rastgele boyama yapan Ray, 1935 yılında kendi portresi üzerinde çalışarak tekniğe ilk örneği kazandırmıştır (Görsel 14, (a)). Julien Breton, Karim Jabbari ve Jahanzeb Aamir'de ışık kaligrafisinde eser üreten, lekesel anlatımı görsel öge ile bütünleştiren deneysel yorumlamalar

yapan sanatçılardır. Işık kaligrafisinde eser üreten bir diğer isim Julien Breton'dur. Arap kaligrafisi ile görsel fotoğraf ögesinin yeni teknoloji ile bütünleştirilerek ışığı fırça, havayı ise yüzey olarak kullanmaktadır (Görsel 14, (b)).

Çeşitli ışık kaynaklarını kullanarak havaya ışıkla Arap kaligrafisi yazan Breton, mekânda lekeyi biçimsel bir ifade ile eşleştirir. Işığı, kaligrafi ile işleyen bir diğer sanatçı Karim Jabbari, hat ve ışık sanatçısı olarak bilinen bir kaligrafisttir. Jabbari, kültürlerarası bağ kurmada aracı olarak kullandığı malzemesini Arap kaligrafisi olarak tanımlar. Modern tasarım teknikleri ile kültür etkileşimi sağlar ve ışıkla boyamada bu unsurları açığa çıkarır (Görsel 14, (c)). Böylelikle mekânın dikkat çekici unsurları ile fotoğrafın esere dahil edildiği çok katmanlı bir çalışma üretilir.

Görsel 13. (a) Mehtap Uygungöz, 34x48 cm, Deneysel Kaligrafi, Kâğıt Üzerine Ekin, Çini Mürekkebi, Trilin, 2020 (solda), (b) Mehtap Uygungöz, 21x28 cm, Deneysel Kaligrafi, Çini Mürekkebi, Tarama ucu, Kaligrafi Kalemi, Kursif Yazı, Transfer Baskı, 2019 (ortada), (c) Mehtap Uygungöz, 21x28 cm, Deneysel Kaligrafi, Kâğıt Üzerine Üzerine Akrilik, Matbaa Mürekkebi, Kaba Fırça, 2020 (sağda).

Birbirlerinden farklı kültürlerle ait sanatçıların eserleri değerlendirildiğinde, leke ağırlıklı ifadeci yaklaşımın kaligrafi sanatı ile ilişkisi görülmekte, kaligrafi temelinde sanatçıların güncel teknoloji deneyimlerinin geleneksel sanata eklenmesi ile kaligrafinin üretim ve kullanım alanının genişlediği görülmektedir.

Tüm metinde yapılan değerlendirmeler ile, kaligrafinin soyut ifadeci anlayışından güncel yorumlama tekniklerine ve uygulamalarına evirilen bir kesit işlenmektedir. Kaligrafide Lekecilik anlayışının, Lekecilikte de kaligrafik yansımaların karşılıklı ele alındığı bir örneklem sunulmuştur.

SONUÇ

Kaligrafide gün geçtikçe farklılaşan ve gelişen malzemelerle yeni teknikler denenmekte ve çeşitlenen yüzeyler üzerine deneysel uygulamalar yapılmaktadır. Kaligrafinin Lekecilik anlayışı ile etkileşimi ve benzerliği üzerine odaklanan bu makale ile kaligrafide deneysel yorumlamalar eserlerin biçimsel etkisinin Lekecilik kavramı ekseninde işlenmesiyle ele alınmaktadır. Özgün ve deneysel yorumlamalar kapsamında kaligrafide Lekecilik üslubunun etkisi, okutma işlevi olmaksızın harf formlarının yalnızca temsilinin anlamını taşıyabilen biçimler oluşturmasıyla irdelenmiş ve örnekler üzerinden değerlendirilmiştir. Bu makale kapsamında kaligrafi sanatındaki deneysel malzemelerle dil oluşturma yaklaşımı; resim sanatıyla etkileşimi bağlamında soyut resim ve Lekecilik ekseninde işlenmiştir. Soyut Dışavurumculuk ve Lekecilik anlayışı ile kaligrafi etkileşimi, teması, biçimi ve lekeci anlayışı yönünden belirlenen örnekler üzerinden değerlendirilmiştir. Kaligrafide harflere güzel biçimler verme yaklaşımından öte okutma kaygısı olmaksızın kullanılan yüzey ve fırça deneyimi, kaligrafiyi Lekecilik anlayışı ile yakınlaştırmaktadır. Bu yakınlık, farklı disiplinlerin özünde taşıdıkları anlamın benzeşimden kaynaklanmaktadır. Seçilen farklı

kültürlerden sanatçıların özgün yaklaşımları ve teknikleri, eserlerin kaligrafik metinden öte biçim düzenlemeleriyle sınırlandırılmıştır. Lekecilik akımının belli başlı sanatçılarındaki kaligrafi sanatının etkilerine rastlanırken, leke ağırlıklı kaligrafik kompozisyonlarda Lekecilik anlayışının izleri görülmüştür. Birbirleriyle farklı konuyu benzer yöntemle ele alan iki sanatın ortak benzerliği, makalenin ana problemi olmuştur. Elde edilen uygulama ve eser değerlendirmelerinde de görüldüğü üzere, temsilin biçiminden öte anlamını taşıma kaygısı, her iki sanat için ortak nokta olmuştur.

Kaligrafi sanatının doğası gereği birçok teknik denenmekte, yeni uygulama alanlarına aktarımı geleneksel malzemelerin teknolojiye aktarımı ile sağlanmaktadır. Kaligrafide, soyut kaligrafi, asemik kaligrafi, ifadeci kaligrafi, kaligrafiti ve ışık kaligrafisi söz konusu yeni uygulama alanları olarak sıralanabilmektedir. Kullanılan malzemelerin kültürlerle göre farklılaşması, özgün düzenlemelerin lekesel yönden farklılıklarını beraberinde getirmektedir. Doğu kültürlerinde kaligrafinin fırça ile gerçekleştirilmesi, batı kaligrafisinde ise yazma gereçleri ile yazma eyleminin gerçekleştirilmesi bu duruma örnek verilebilir. Anlamın biçimi dönüştürebildiği resim sanatında olduğu gibi kaligrafide de metinsel anlamın biçimlendirilmesi mümkün olmuştur. Bu benzeşim ile kaligrafinin anlamlı metinleri anlamından kopmadan ve metin olmaksızın işlemesi Lekecilik anlayışı ile benzeşimini sağlamıştır. Her iki alanda da sanatçısının içsel yoğunluğu ve duygu aktarımı eserlerine yansırken, lekeci yaklaşım kimi zaman siyah olurken, kimi zaman ise renk ile işlenerek söz konusu etkileşimin sağlandığı görülmüştür.

KAYNAKLAR

- Antmen, A. (2010). *Sanatçılardan Yazılar ve Açıklamaları 20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar*. (3. Baskı). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Brown, M. P. ve Lovett, P. (2015). *The Historical Source Book for Scribes*. London: University of Toronto Press.
- Gaur, A. (1994). *A History of Calligraphy*. New York: Cross River Press.
- Gombrich, E. H. (2004). *Sanatın Öyküsü*. (4. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hollingsworth, M. (2009). *Dünya Sanat Tarihi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Jackson, D. (1981). *The Story of Writing*. London: The Parker Pen Company.
- Leterme, Y. (2022). *Kaligrafi Sanatçısı. Kaligrafist Uluslararası Yazı Kültürü Sergisi*, s. 10.
- Lovett, P. (2020). *The Art & History of Calligraphy*. London: The British Library Board.
- Neuenschwander, B. (2020). *Yazı Nereye Gidiyor?. II. Uluslararası Kaligrafi Sergisi Kaligrafinin Çağırısı: Tin*, s. 16.
- Turani, A. (2000). *Dünya Sanat Tarihi*. (8. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Uçar, T. F. (2022). *Fikrimizin izi-Yazı. Kaligrafist Uluslararası Yazı Kültürü Sergisi*, s. 8.
- Yılmaz, M. (2006). *Modernizmden Postmodernizme Sanat*. Ankara: Ütopya Yayınları.

İnternet Kaynakları

- http1. Mitchellcenterforarts. (2022). Erişim Tarihi: 03.10.2022. <http://www.mitchellcenterforarts.org/el-seed/>

Görsel Kaynaklar

- Görsel 1. (a) Mark Tobey, 1957, *Uzay Ritüeli No. 1 / Space Ritual No. 1*. Kâğıt üzerine sumi mürekkebi, 74,3 x 95,1 cm. Artsy. Erişim: 11.06.2021. <https://www.artsy.net/artwork/mark-tobey-space-ritual-no-1> (solda), (b) Mark Tobey, 1957, *İsimsiz / Untitled*. Kâğıt üzerine mürekkep, 33,7 x 24,4 cm. The Met Museum. Erişim: 11.06.2021. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/482364> (ortada), (c) Mark Tobey, 1957, *Sumi / Sumi*. Kâğıt üzerine Çin mürekkebi, 22,44 x 17,32 cm. Jeanne Bucher Jaeger. Erişim: 11.06.2021. <https://jeannebucherjaeger.com/mark-tobey-threading-light-2/> (sağda).
- Görsel 2. (a) Jackson Pollock, 1950, *İsimsiz / Untitled*. Kâğıt üzerine mürekkep, 44,5 x 56,6 cm. MoMA. Erişim: 11.06.2021. <https://www.moma.org/collection/works/36965> (solda), (b) Jackson Pollock, 1951, *İsimsiz / Untitled*. Dut kağıdına siyah ve sepya mürekkep, 63,5 x 98,4 cm. Artsy. Erişim: 11.06.2021. <https://www.artsy.net/artwork/jackson-pollock-untitled-35> (ortada). (c) Jackson Pollock, *Atölyesinde Çalışırken*. Indigo Dergisi. Erişim: 11.06.2021. <https://indigodergisi.com/2016/10/jackson-pollock-amerikan-soyut-disavurumculuk/> (sağda).
- Görsel 3. (a) Hans Hartung, 1973, *L-58-1973*. Litografi Baskı, 32,5 x 22,5 cm. Sangallo Fine Art. Erişim: 11.06.2021. <https://www.sangallofineart.it/en/artworks/hans-hartung-l-58-1973/> (solda), (b) Hans Hartung, 1961, *İsimsiz / Untitled*. Gravür Baskı, 32,5 x 22,5 cm. Mchampetier. Erişim: 11.06.2021. <https://www.mchampetier.com/Woodcut-Hans-Hartung-88013-work.html> (ortada), (c) Hans Hartung, 1956, *İsimsiz / Untitled*. Kâğıt üzerine mürekkep, 38 x 28 cm. Artam. Erişim: 11.06.2021. <https://artam.com/muzayede/305-muzayede-cagdas-sanat-eserleri-2/hans-hartung-1904-1989-untitled-235> (sağda).
- Görsel 4. (a) Franz Kline, 1950, *Şef / Chief*. Tuval üzerine Yağlıboya, 148,3 x 186, 7 cm, Artwizard. Erişim: 15.06.2021. <https://artwizard.eu/black-and-white-with-franz-kline-ar-59> (solda), (b) Franz Kline, 1956, *Mahoning*. Artwizard. Erişim: 15.06.2021. <https://artwizard.eu/black-and-white-with-franz-kline-ar-59.html> (ortada), (c) Franz Kline, 1950s, *Franz Kline ve Eseri*, *Arte Moderna*. Erişim: 15.06.2021. <https://www.amartemoderna.com/en/artista/franz-kline/> (sağda).
- Görsel 5. (a) Korosh Ghazimorad, 2018, *Patoglif Koleksiyonları / Pathoglyphics Collections*, Karton Üzerine Akrilik, 70x100, Erişim: 11.09.2022. <https://ghazimorad.com/en/portfolio/path-ghazi-615-w/> (solda), (b) Korosh Ghazimorad, 2019, *Beyaz Üzerine Beyaz Seri / White on White Series*, Kanvas Üzerine Karışık Teknik, 70x100, Erişim: 11.09.2022. <https://ghazimorad.com/en/portfolio/wh-ghazi-0305-w/> (ortada), (c) Korosh Ghazimorad, 2020, *Kökler ve Ağaçlar Koleksiyonu / Roots and Trees Collections*, Karton Üzerine Akrilik, 20x29,5, Erişim: 11.09.2022. <https://ghazimorad.com/en/portfolio/ac-on-paper-ghazi-430-w/> (sağda).
- Görsel 6. (a) Niels Shoe Meulman, *Anniversary Piece, Single Stroke*, Kâğıt Üzerine Mürekkep, Erişim: 19.09.2022. <https://www.nielshoemeulman.com/calligraffiti/page/4.html> (solda), (b) Niels Shoe Meulman, *The Moment*, Kâğıt Üzerine Karışık Teknik, 125x125x3 cm, Erişim: 19.09.2022. <https://www.widewalls.ch/artwork/niels-shoe-meulman/the-moment-m260> (ortada), (c) Niels Shoe Meulman, *Unsigned*, 2019, Kâğıt Üzerine Mürekkep, 50x70 cm, Erişim: 19.09.2022. <https://www.artsy.net/artwork/niels-shoe-meulman-unsigned> (sağda).

- Görsel 7. (a) Henri Michaux, *Sans Titre*, 1960, Kâğıt Üzerine Hint Mürekkebi, 75x108 cm, Erişim: 19.09.2022. <https://www.fondation-maeght.com/sans-titre-henri-michaux/> (solda), (b) Henri Michaux, *Sans Titre*, 1952, Kâğıt Üzerine Hint Mürekkebi, Erişim: 19.09.2022. <http://www.baudoine-lebon.com/galerie/artistes/oeuvres/1271/henri-michaux> (ortada), (c) Henri Michaux, *Sans Titre*, 1960, Kâğıt Üzerine Guaj Boya, 74x55 cm, Erişim: 19.09.2022. <https://www.anticstore.art/77758P> (sağda).
- Görsel 8. (a) Wang Dongling, *Without Form*, 2013, Xuan Kâğıt Üzerine Mürekkep, Asemik Kaligrafi, Erişim: 19.09.2022. <https://www.inkstudio.com.cn/artists/57-wang-dongling/> (solda), (b) Wang Dongling, *The Modest Garden Cannot Expect Clouds and Rain*, Suluboya Kâğıdı Üzerine Mürekkep, 76,5x57 cm, Erişim: 19.09.2022. <https://www.inkstudio.com.cn/artists/57-wang-dongling/> (ortada solda), (c) Cecil Touchon, *Asemik Kaligrafi, Kâğıt Üzerine Mürekkep*, Erişim: 19.09.2022. <https://ceciltouchon.com/asemic-writing/> (ortada sağda), (d) Cecil Touchon, *Asemik Kaligrafi, Kâğıt Üzerine Mürekkep*, Erişim: 19.09.2022. <https://ceciltouchon.com/asemic-writing/> (sağda).
- Görsel 9. (a) Said Dokins & Monkey Bird. *The Secrets of Mind*, 2016, Duvar Üzerine Kaligrafiti, Fransa. Erişim: 19.09.2022. <https://www.artistaday.com/?p=27056> (solda), (b) Said Dokins, *Duvar Üzerine Kaligrafiti uygularken*, Erişim: 03.10.2022. <https://saidokins.com/?v=267d696eab9e> (ortada, solda), (c) eL Seed, *Kaligrafiti, Duvar Üzerine Kaligrafiti*, Dubai. Erişim: 19.09.2022. <https://elseed-art.com/wp-content/uploads/2019/01/Zayed-Dubai.jpg> (ortada, sağda), (d) eL Seed, *Kaligrafiti, Duvar Üzerine Kaligrafiti uygularken*. Erişim: 19.09.2022. <http://www.coneyartwalls.com/current-murals/el-seed> (sağda).
- Görsel 10. (a) Kerri Pullo, *Fin*, *Asemik Yazı*, Erişim: 19.09.2022. <https://womenasemicwriters.intuitiveartists.com/kerri-pollo/> (solda), (b) Kerri Pullo, *Tags*, *Asemik Yazı*, Erişim: 19.09.2022. <https://womenasemicwriters.intuitiveartists.com/untitled-by-kerri-pullo/> (ortada), (c) Kerri Pullo, *Asemik Yazı*, Erişim: 19.09.2022. <https://minxuslynxus2.files.wordpress.com/2015/04/kerri-4-1911.jpg> (sağda).
- Görsel 11. (a) Brenha Heim, *Chop Wood Carry Water*, 56x63 cm, *Soyut Kaligrafi, Ham Tuval Üzerine Mürekkep ve Akrilik*, Erişim: 19.09.2022. <https://www.abstractcalligraphy.art> (solda), (b) Brenha Heim, *Zen Like Water*, 51x71 cm, *Soyut Kaligrafi, Tuval Üzerine Sumi Mürekkebi ve Akrilik*, Erişim: 19.09.2022. <https://www.abstractcalligraphy.art> (ortada), (c) Brenha Heim, *Haiku Practice*, 8x11 cm, *Soyut Kaligrafi, Suluboya Kâğıdı Üzerine Üzerine Sumi Mürekkebi ve Akrilik*, Erişim: 19.09.2022. <https://www.abstractcalligraphy.art> (sağda).
- Görsel 12. (a) Etem Çalışkan, *Hurdacı*, 50x70 cm, *Kâğıt Üzerine Akrilik*, Erişim: 27.01.2023. <https://docplayer.biz.tr/7003967-Ismek-in-ustalari-sanata-adanmis-bir-omur-etem-caliskan-etem-caliskan-kaligrafi-sergisi.html> (solda), (b) Etem Çalışkan, *Mai Ses*, 50x70 cm, *Tuval Üzerine Akrilik*, Erişim: 27.01.2023. <https://www.fatih.bel.tr/tr/main/read/dosyalar/?file=b7343dbfbf4041a5b02db59c0430ef06.pdf> (ortada), (c) Etem Çalışkan, *AAA*, 60x60 cm, *Tuval Üzerine Akrilik*, Erişim: 27.01.2023. <https://www.fatih.bel.tr/tr/main/read/dosyalar/?file=b7343dbfbf4041a5b02db59c0430ef06.pdf> (sağda, üst sıra).
- (d) Etem Çalışkan, *Van Gogh* 66x88 cm, *Tuval Üzerine Akrilik*, Erişim: 27.01.2023. <https://www.fatih.bel.tr/tr/main/read/dosyalar/?file=b7343dbfbf4041a5b02db59c0430ef06.pdf> (solda), (e) Etem Çalışkan, *Dokunmalar*, 50x70 cm, *Kâğıt Üzerine Akrilik*, Erişim: 27.01.2023. <https://www.fatih.bel.tr/tr/main/read/dosyalar/?file=b7343dbfbf4041a5b02db59c0430ef06.pdf> (ortada), (f) Etem Çalışkan, *Kültür*, 70x100 cm, *Tuval Üzerine Akrilik*, Erişim: 27.01.2023. <https://www.fatih.bel.tr/tr/main/read/dosyalar/?file=b7343dbfbf4041a5b02db59c0430ef06.pdf> (sağda, alt sıra).
- Görsel 13. (a) Mehtap Uygungöz, 34x48 cm, *Deneysel Kaligrafi, Kağıt Üzerine Ekoklin, Çini Mürekkebi, Trilin*, 2020, <https://www.alifart.com/mehtap-uygunoz-1965-277797/> (solda), (b) Mehtap Uygungöz, 21x28 cm, *Deneysel Kaligrafi, Çini Mürekkebi, Tarama ucu, Kaligrafi Kalem, Kursif Yazı, Transfer Baskı*, 2019, <https://www.alifart.com/mehtap-uygunoz-1965-277748/> (ortada), (c) Mehtap Uygungöz, 21x28 cm, *Deneysel Kaligrafi, Kâğıt Üzerine Üzerine Akrilik, Matbaa Mürekkebi, Kaba Fırça*, 2020, <https://www.alifart.com/mehtap-uygunoz-1965-277759/> (sağda).
- Görsel 14. (a) Man Ray, *Space Writing*, *Işık Kaligrafisi*, Erişim: 19.09.2022. <https://lightpaintingphotography.com/light-painting-history/> (solda), (b) Julien Breton, *Arapça Işık Kaligrafisi Performansı, Işıkla Boyama*, Erişim: 19.09.2022. https://www.abouthether.com/sites/default/files/2018/10/08/main_-_inoor.jpg (ortada), (c) Karim Jabbari, *Işıkla Kaligrafisi Performansı, Işıkla Boyama*, Erişim: 19.09.2022. <https://www.karimjabbari.com/light-painting?lightbox=dataItem-kg6zaz4m> (sağda).